

Prof. Dr. Ali Osman Gündoğan ile Söyleşi: Bergson'da Zihin-Beden Problemi, Nurettin Topçu'nun Bergson Eleştirileri ve Türkiye'de Felsefe

[Interview with Prof. Ali Osman Gündoğan: The Mind-Body Problem in Bergson, Nurettin Topçu's Criticism of Bergson and Philosophy in Turkey]

Murat ARICI *

Selçuk University

Filiz Sarı **

Muğla Sıtkı Koçman University

Received: 28.12.2021 / Accepted: 29.12.2021

Interview in Philosophy

Abstract: Prof. Ali Osman Gündoğan is one of the prominent figures among philosophers in Turkey with his publications in a broad range throughout his academic life of nearly 40 years. As one of the few thinkers on existentialism in Turkey; his contribution to the fields of metaphysics, ethics, philosophy of human, literature, and civilization maintains its exceptional place in the literature of contemporary Turkish thought. Prof. Ali Osman Gündoğan, is also a popular figure in the Turkish community of philosophy, not only for his expertise in his field, but also for his friendly demeanor and the qualified students he has taught. Upon his kindly acceptance of our request for an interview, we met with him in his office at Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Letters and had a nice conversation on the interview questions that he has previously answered in writing.

Keywords: Ali Osman Gündoğan, Bergson, mind-body problem, Nurettin Topçu, philosophy in Turkey.

Öz: Prof. Dr. Ali Osman Gündoğan 40 yıla yaklaşan akademik hayatı boyunca geniş bir yelpazede ortaya koyduğu felsefi çalışmalarla adını duyurmuş felsefecilerimizden birisidir. Türkiye'de varoluşçuluk akımının sayılı düşünürlerinden birisi olarak;

* **Interviewer Info:** Assoc. Prof. – Selçuk University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, Selçuklu-Konya, TURKEY.

E-mail: pd.muratarici@gmail.com / Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-8697-8186>

** **Interviewer Info:** 100/2000 YÖK Phd Scholar – Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, Muğla, TURKEY.

E-mail: filiz-sari@hotmail.com.tr / Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0003-4275-193X>

To Cite This Paper: Arıcı, M. ve Sarı, F. (2021). "Prof. Dr. Ali Osman Gündoğan ile Söyleşi: Bergson'da Zihin-Beden Problemi, Nurettin Topçu'nun Bergson Eleştirileri ve Türkiye'de Felsefe." *MetaZihin*, 4(2): 127-142.

metafizik, ahlak, insan, edebiyat ve medeniyet felsefesi alanlarına yapmış olduğu katkı, çağdaş Türk düşüncesi literatüründe istisnai yerini korumaktadır. Prof. Dr. Ali Osman Gündoğan; sadece alanında uzmanlığı ile değil, aynı zamanda dostane tavırları ve yetiştirdiği nitelikli öğrencileriyle de Türk felsefe camiasının sevilen bir figürdür. Söyleşi talebimizi nazikçe kabul eden hocamızla; Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi'ndeki odasında buluştuk ve yazılı olarak cevapladığı söyleşi soruları üzerine hoş bir sohbet gerçekleştirdik.

Anahtar Kelimeler: Ali Osman Gündoğan, Bergson, zihin-beden problemi, Nurettin Topçu, Türkiye'de felsefe.

Murat Arıcı: Sayın Hocam, her şeyden önce bu söyleşi talebimizi kabul ettiğiniz için çok teşekkür ediyoruz.

Ali Osman Gündoğan: Ben teşekkür ederim.

Murat Arıcı: Hocam, sizi kısaca tanıyabilir miyiz?

Ali Osman Gündoğan: 1961 yılı Balıkesir, Dursunbey, Küçükler Köyü doğumluyum. Tek öğretmenin beş sınıfa ortak mekânda eğitim verdiği köyümüzün ilkokulunu bitirdim. 1978 yılında Balıkesir Necati Öğretmen Lisesi'nden mezun oldum. 1982 yılında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünü tamamladım. 1982-86 yılları arasında Eskişehir Mihalıçcık Lisesinde Felsefe Öğretmenliği yaptım. 1986-2000 yılları arasında mezun olduğum bölümde araştırma görevlisi, yardımcı doçent, doçent olarak

çalıştım. Kısa bir süre Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde bulundum. 2001 yılı şubat ayından itibaren Muğla'da Felsefe Bölümü'ndeyim.

Murat Arıcı: Hocam, erken yaşlarınızda felsefe ile tanışmanız nasıl gerçekleşti? Hangi motivasyon ve etkenlerle felsefe alanında çalışmaya karar verdiniz?

Ali Osman Gündoğan: Benim felsefeyi tercih edişim oldukça ilginçtir. 1978 yılında Balıkesir Necati Öğretmen Lisesi'nden mezun oldum. O zamanlar son sınıfta üç ayrı bölüm (kol) vardı. Matematik, Tabii Bilimler ve Edebiyat kolları. Fen ve matematik dersleri iyi olanlar matematik, onun biraz altında olanlar tabii bilimler, diğerleri de edebiyat koluna geçerdi. Şimdiki durumun ne olduğunu pek bilmiyorum. Ben, matematik koluna seçilmiştim. Matematik kolunda sosyoloji ve mantık dersleri vardı. Bu dersler, o zamanlarda da felsefe grubu dersleri diye notlandırılırdı. Ama ne hikmetse felsefe grubu dersleri içerisinde, matematik kolunda felsefe dersi okutulmuyordu. Oldukça garip ve anlaşılması da zor bir durum. O zaman için bunu pek anlamamıştım. Oysa felsefe için matematiğin ne kadar önemli olduğunu farkında olmayan bir eğitim sistemimiz varmış. Hala bu değişmiş değil maalesef. Felsefe, düzenli ve disiplinli bir zihin ister. Zihne bu düzen ve disiplini kazandıran alanların başında matematik ve mantık gelir. Ben, felsefe grubu dersleri içerisinde felsefe okumadan mezun oldum. Ancak sosyoloji, mantık gibi derslerin felsefe altında sıralanması, felsefeye karşı bir merak uyanmasına da sebep oldu. O zamanlar lisede okutulan felsefe ders kitabını aldım. Lütfi Öztabağ'ın Liseler İçin Felsefe ders kitabı. O kitabı okudum. Ele alınan konular, verilen bilgiler oldukça ilgimi ve dikkatimi çekti. Diğer derslerde problem çözerdik, lakin problemlerin esasına inilmezdi. Fizik dersinde deneyler yapardık, lakin deneylerde ve teorik konularda geçen kavramlar hakkında esasa ilişkin hiçbir şey bilmezdik, bize söylenmezdi de. Anlamadan öğrenir ve hemen de unuttuk. Bu nedenle özellikle kimya dersini hiç sevememişim. Fizik ve matematik yine bir nebze de olsa hoşuma giderdi. Haftada iki saat de olsa edebiyat dersimiz, hocasından dolayı çok keyifli geçerdi. Hatta bize ilk derse geldiğinde, "çocuklar dünyanın en iyi edebiyatçıları fencilerden çıkmıştır ama en iyi fenciler edebiyatçılardan çıkmamıştır" demişti. Bizi, matematik kolunda olduğumuz için edebiyat dersine mesafeli durmamamız gerektiğini anlatmak istemişti. Ben, dersini okumadığım halde kendi merakım dolayısıyla okuduğum felsefe ders kitabı dolayısıyla felsefenin her alan ile ilgili olduğunu, alanlar arasında felsefe vasıtasıyla ilgiler kurulabileceğini gördüm. Bir husus daha var ki, felsefe ders kitabını okumuş olmanın faydasıydı sanırım. Bizim zamanımızda üniversiteye giriş sınavlarında fen, sosyal, yabancı dil ve genel yetenek olmak üzere dört kısımdan sorular gelirdi. Genel yetenek testlerinden elde edilen başarının aynı zamanda diğer alanlar üzerine de etkisi olurdu. Sınavlardan önce özellikle genel yetenek testlerini çözerken muhakeme yeteneğini felsefeden öğrendiğim bölük pörçük bazı bilgilerin geliştirdiğini gördüm. Üniversiteye giriş sınavına müracaat ederken tercihlerimizi de yapardık. Ben, hiç düşünmeden, "felsefe okuyacağım" diye karar verdim ve ilk tercihim felsefe oldu.

Öğretmen Lisesi'nden mezun olduğum yıllarda Türkiye'de üniversite sayısı oldukça azdı. Dört-beş felsefe bölümü mevcuttu. Sağ-sol kavgasının da en yoğun ve şiddetli yaşandığı bir dönemdi. Aileler çocuklarını uzak başka şehirlere gönderme konusunda

oldukça tedirgin olurlardı ve haklılardı da. Biz, öğretmen lisesinden birlikte mezun olduğumuz birkaç arkadaşımızla Erzurum Atatürk Üniversitesi'ni tercih etmeye karar verdik. Üniversiteden beklediklerimiz ile karşılaştığımız manzara, felsefeden beklediğim ile karşılaştığım müfredat arasındaki uyumsuzluk beni olumsuz olarak etkiledi. Bunda, elbette benim beklentimin meselenin esasına vakıf olmadığımdan dolayı doğru olmayışı da etkili olmuş olabilir. Hatta birinci dönem sonunda felsefeyi bırakmayı bile düşündüm. Ama hocalarımız ve özellikle bir hocamızın bize yaklaşma biçimi ve derslerdeki tutumu felsefeye karşı olan durumumu felsefe lehine sabitledi ve kaldım. Felsefe eğitimi, gerçekten sabır isteyen bir eğitim.

Murat Arıcı: Sayın Hocam, oldukça üretken ve çalışkan bir felsefeci olduğunuz aşikâr. Çalışmalarınıza baktığımızda felsefenin çok farklı alanlarda kıymetli eserler verdiğinizi gözlemliyoruz. Varoluşçu felsefeden edebiyat felsefesine, medeniyet felsefesinden ahlak felsefesine geniş bir yelpazede felsefi düşünceler ürettiniz ve fikirlerinizi felsefe okurları ile paylaştınız. Çalışmalarınız arasında Henri Bergson, Albert Camus ve Nurettin Topçu ile ilgili olanları dikkat çekiyor. Bu üç düşünür arasında üçüne de ilgi duymanız açısından bazı bağlantılar kuruyor musunuz, ne türden?

Ali Osman Gündoğan: Fransız felsefesine yönelmemin bazı nedenleri var. Bunlardan ilki frankofon oluşum. Lisans eğitimim sırasında bitirme tezi olarak "Sartre'ın Romanlarında Varlık Fikri" başlıklı bir çalışma yapmıştım. Bu çalışma dolayısıyla Varoluşçuluk üzerinde çok detaylı olmasa da bazı okumalar yaptım, bilgiler edindim. Böyle bir çalışma yapmamın temel nedeni danışmanlığımı yapan Kenan Gürsoy Hoca idi. O, Fransa'da felsefe tahsil etmiş, Sartre üzerine de doktora tezi hazırlıyordu. Sanıyorum frankofon oluş, Sartre üzerine lisans bitirme tezi ve Kenan Hoca az-çok akademik alanda yolumun da çizilmesine neden oldu. Yüksek Lisans tezim dolayısıyla

Bergson ile tanıştım. “Aristoteles ve Bergson’un Zaman Görüşlerinin Karşılaştırılması” başlıklı tezim, Bergson’u kısmen tanımama neden oldu. Aslına bakarsanız, lisans dönemimde Bergson üzerine bir seminer dinlemiştim. Bana oldukça da karışık gelmişti. Bunun yanında pozitivist bir eğitimin içinden geliyoruz hepimiz. Bergson, kullandığı kavramlar ve Türkiye’deki algılanış biçimiyle de tek yönlü ele alınmış gibi geldi bana. Bundan dolayı lisans dönemimde o seminer vasıtasıyla çok da üzerinde durmadığım bir filozof idi. Yüksek Lisans tezim önyargıları oldukça ortadan kaldırdı ve daha sonra Say Yayınlarından çıkan “Bergson” adlı kitabımın da alt yapısını oluşturdu (Gündoğan, 2010). Doktora tezim, “Maurice Blondel’in Aksiyon Felsefesi ve Türkiye’deki Etkisi” idi. Blondel’in Türkiye’deki etkisi denildiğinde akla gelen tek isim, Nurettin Topçu’dur. Topçu’nun Fransa’da hazırladığı doktora tezi, tamamen Blondel’in etkisi altında yazılmıştır. Bu kitap, “İsyah Ahlakı” adıyla Türkçeye de çevrildi. Daha sonra doçentlik tezi olarak Bergson üzerine bir çalışma yaptı. Bergson’u eleştirse de mistiklik itibarıyla Bergson’a bir yakınlığı da var. Özellikle doktora tezinde eleştirir Bergson’u. Ama Bergson’a kayıtsız kalamaz. Benim de takip ettiğim yol gereğince ve Yüksek lisans tezimdeki Bergson tanışıklığım nedeniyle Bergson üzerine gitmem gerekiyordu. Ayrıca Türk düşüncesini ve seyrini takip etmek açısından da Bergson önemli bir isimdir. Çünkü Türk düşüncesinde belli bir yönelimi etkileyen önemli bir filozoftur Bergson. Pozitivist, mekanist, evrimci ve materyalist fikirlere karşı çıkabilmek için Bergson önemli argümanlar sunuyordu. Türk aydını, bu açıdan Bergson’a yöneldi.

Topçu’nun tasavvuf düşüncesi içerisinde isyanın önemli bir yeri var. İsyah, ona göre, Allah’ın bizdeki hareketi. Bu, onun irade görüşüyle doğrudan ilişkili ve isyan sonunda imana götürüyor. Bu nedenle de pek çok isyan görüşünden ve anarşizm tutumlarından ayrılıyor. İsyah denildiği zaman akla gelen isimlerin başında Albert Camus gelir. Hem Topçu’daki isyan düşüncesi hem Fransız oluşu hem de varoluşçuluk içerisinde bulunması nedeniyle Camus üzerinde durmak, benim açımdan önemli bir husustur. Felsefe ile edebiyat ilişkisine olan merakım da bu ilişkinin önemli bir temsilcisi olan Camus’ü benim açımdan daha cazip hale getiriyor. “Albert Camus ve Başkaldırma Felsefesi” kitabımı 1995 yılında yayınladığımda Camus, akademik camiada felsefeciler arasında pek üzerinde durulan birisi değildi (Gündoğan, 1995). Daha çok Fransız Dili ve Edebiyatı ile özel ilgisi olan felsefeciler tarafından okunurdu. Benim kitabımın, Camus’nün felsefe camiasında gün geçtikçe ele alınmasında ve yüksek lisans tez konuları arasına girmesinde etkili olduğunu düşünüyorum.

Bütün bunlarla söylemek istediğim şu: Üzerinde durduğum filozoflar, düşünürler arasında bir ilişki var ve benim açımdan da bunların üzerinde durmamın nedenleri var.

Murat Arıcı: *Sayın Hocam, eserlerinizde çağdaş dönem düşünürü olarak ele alındığında Bergson’un yaşadığı döneme karşı aykırı bir tavır takındığını, o dönem oldukça revaçta olan*

pozitivist bilimsel paradigmaya karşı felsefeyi ve metafiziği canla başla savunduğunu, dolayısıyla Bergson felsefesinin yaşadığı dönemin hâkim paradigmasına bir eleştiri olarak da okunabileceğini dile getiriyorsunuz. Sizce Bergson'un bu tavrı ne derecede başarılı olmuştur ya da yeterince anlaşılabilmiş midir?

Ali Osman Gündoğan: Bergson, dönemindeki bütün akımlara karşı bir filozof. Onun özellikle süre görüşü, yaratıcı evrim ve hayat hamlesi gibi kavramları bunda etkili diye düşünüyorum. Dönemin paradigması bilimci, evrimci, pozitivist bir paradigma ve metafiziğe de karşı. Bergson'un aradığı şey aslında kesinlik. Bu açıdan bilime karşı değil, bilimciliğe karşı.

Bergson, felsefeyi metafizik yoluyla kesinlik elde etme peşinde olan bir alan olarak anlar. Bunun yolu, metafizikten geçer. Metafizik, genelde varlık felsefesinin bir disiplini olarak anlaşılmalı olmakla birlikte, bazı filozoflarda da olduğu gibi epistemolojinin bir kavramı olarak karşımıza çıkar Bergson'da. Metafiziğe karşı olumsuz tutumlar, egemen olan görüşler neticesinde felsefe, mutlak olanın bilgisini elde etme konusunda yaralar alır. Bergson, bu hususu bertaraf etmeye çalışır aslında ve bilim ile metafiziği buluşturmak ister. "Bilime metafizik, metafiziğe bilim katmak" ifadesinden kastı da budur.

Bergson, asıl gerçeklik konusunda pozitivist, bilimsel paradigma ile aynı görüşü benimsemez. Aslında gerçeklik ve bilgisi konusunda iki yol vardır. Birisi zekânın takip ettiği yol, diğeri de sezginin takip ettiği yol. Zekâ, fizik zamanı esas alır, madde üzerinde egemenlik kurar ve onu bilir. Sezgi ise süreyi esas alır ve hayat üzerinden asıl gerçekliği kavrar. Zekânın bilme biçimi, bilimin bilme biçimidir. Sezginin bilme biçimi ise metafiziğin bilme biçimidir. Metafiziğe karşı olan pozitivist, bilimci paradigma sezgiye de karşıdır. Ayrıca Bergson, Darwin'in evrim teorisini de eleştirir ve yaratıcı bir evrim modeli sunar. Yaratıcı evrim, nihai olarak sezgiye kapı açar. Çünkü gerçeklik, süredir. Süre, özgürlük ve yaratma anlamına gelir. Bu ise hayatın kendisinden ibarettir. Bilim yapan zekâ, hayatın sonunda ortaya çıkan bir bilme yeteneği olarak görülse de hayatı anlamak için yaratılmamıştır ve hayattan uzaklaştırıcıdır. Hayatı anlamaya çalıştığı da hayattaki oluşu durdurmak ister ve hayatın gerçekliğini bozar. Bergson'un felsefesi ise hayat hamlesi nedeniyle başlayan varlığın açılımını takip eder ve bu açılımı kavramaya çalışır. Bu durum Bergson'un pozitivist, mekanist, evrimci, bilimci görüşlerle çatışmasına neden olur.

Bergson, sezginin ele alınışında aslında hayat tecrübesini öne çıkarmasına rağmen, *Ahlak ve Dinin İki Kaynağı*'nda ortaya koyduğu mistiklik ile sezgi arasındaki ilişki nedeniyle ve sezginin irrasyonel bir yeti olduğu kabulünden dolayı pek çok görüşü es geçilmiş gibi geliyor bana. Bundan dolayı da tam olarak anlaşılabilmediğini söylemek zor.

Zira mesela bizim ülkemizde felsefe camiasının bir bölümü Bergson'dan uzak durmuştur. Son yıllarda Bergson'a olan ilginin arttığını da gözlemlediğimi söyleyebilirim. Bunun nedeni, Bergson artık her yönüyle ele alınıp okunan bir filozof. Einstein'ın zaman konusundaki görüşlerine karşı yorumları, zihin, bilinç, bellek konusundaki görüşleri ile de ele alınmaya başlandı. Bunlar tabii daha çok bizim ülkemiz açısından söylediğim hususlardır. Yaşadığı dönemde de oldukça tanınmış birisidir Bergson. Uluslararası görevlerde bulunmuştur.

Murat Arıcı: *Sayın Hocam, Bergson felsefesinde zihin-beden probleminin klasik Kartezyen düalizminden farklı bir şekilde ele alındığını biliyoruz. Öyle görünüyor ki Bergson, bellek faktörüne özel bir önem yüklüyor ve hem ruh-madde ilişkisini bellek-beyin ilişkisi ile açıklamak istiyor hem de zaman/süre ilişkisi ile birlikte belleğe bilinç açıklamalarında merkezi bir rol biçiyor. Hatta salt bu konuya hasrettiği Matière et Mémoire [Madde ve Hafıza] adlı eseri; bellek ile ben, bilinç, süre arasındaki ilişkiye ve tüm bunların beyin ve bedenle ilişkisine dair detaylı analizler içeriyor. Sizce Bergson, zihin-beden veya ruh-madde ilişkisi problemine yönelik ikna edici bir yaklaşım ortaya koyabilmiş midir ya da en azından Kartezyen felsefenin önüne*

geçen ve onu aşan bir yaklaşım sergileyebilmiş midir, bu konuda ne düşünüyorsunuz?

Ali Osman Gündoğan: Descartes'ın töz görüşü, insanda ruh/zihin-beden problemi biçimine dönüşüyor. Özniteliği düşünme olan ile özniteliği uzam olan yani ruh ve madde arasında birleşme noktasını da imkânsız kılan bir töz anlayışı var. Madde, yasalara bağlı olarak mekanik tarzda davranır. Organizmada buna beden karşılık gelir. İnsan dışında hiçbir canlıda bu iki töz bir arada bulunamaz. İnsanda da beden yasalara tabidir ve davrandığından başka türlü davranamaz. İkisi arasındaki ilişki, beyinde kozalaksı bez vasıtasıyla kurulur. Bu ilişki, oldukça muğlaktır. Ama beden ve ruhun birbirleri üzerine de tesirleri vardır. Etki ve edilgi dediğimiz durumlar söz konusudur. Genel olarak Descartes, bu ikisini birbirinden ayırmak suretiyle varlıkta bir parçalanmaya da neden olmuştur.

Bergson da düalisttir. Bu düalizm, yaratıcı evrim düşüncesiyle doğrudan ilgilidir ve hayat ile madde arasında kendisini gösterir. Hayatın açılımı esnasında da yeni düalizmler ortaya çıkar. Bir önceki soruya verdiğim cevapta da söylediğim gibi düalizm bize iki yol sunar. Madde yolunun üzerinde mekân, nesnel zaman, zorunluluk, algı, zekâ, bilim bulunur. Hayat yolunda ise süre, özgürlük, anı, bellek, sezgi ve metafizik yer alır. Madde ve bellek ayrı yollardadır. Buna bağlı olarak madde ile zihnin, şuurun, ruhun da ayrı yollarda olduğu görülür. Ama beden söz konusu olduğunda acaba durum nasıl anlaşılabilir? Bergson burada beyni ele alır. Onun vermiş olduğu bir örnek var: Çivi ve ona asılı elbise örneği. Bu örnek çerçevesinde “şuur beyne asıldır, fakat bundan, beynin şuurun bütün teferruatını çizdiği ve şuurun beynin bir parçası olduğu sonucu çıkarılamaz”. Ama beyin şuur için yapılmıştır. Bir bakıma şuur, beyin aracılığıyla işler ve insanda ortaya çıkar. Şuur, doğrudan hayatla ilgili olup hafıza sayesinde fonksiyonunu yapar. Hafıza ile madde bir ikilik oluşturur. Hafıza, hayat ve özgürlük—ki bu süre demektir—anlamına gelirken madde de zorunluluk anlamına gelir. Öyleyse özgürlükle birlikte ele alınan hafıza yani şuur ile madde birbirleriyle açıklanamazlar.

Bergson genelde ben, zihin, şuur, ruh hatta bellek kavramlarını birbiriyle bağlantılı bir biçimde ele alır ve bedenle münasebetlerini kurar. Çünkü madde ile zihin arasında nasıl ilişki varsa beden ile ruh arasında da ilişki vardır. Bu noktada Descartes’tan çok farklı bir konumda bulunur. Ben, mekânda ve zamanda bizi bedenimizin ötesine taşıyan şeydir. Üçü birlikte her yandan bedeni aşan, yeni baştan kendi kendini yaratarak birtakım edimler yaratandır.

“Zihin diyen kimse her şeyden önce şuur demiş olur” der ve ekler: “Şuur ilkin hafıza anlamına gelir”. Her şuurunu hafıza olarak gören Bergson hafızayı, geçmişin şimdi içinde barınması, toplanması olarak anlar. Şuurun ise geleceğin peşinde olması hafıza ile arasında bir fark yaratır ve hafıza, bir dikkat yetisi olarak geçmişini yani artık var olmayanı korur ve şuurun bir yönünü oluşturur. Bir bakıma şuur, hafıza (geçmiş) ile gelecek arasında bir köprüdür.

Hayat, hayat hamlesi sayesinde maddenin kabuğunu kırmak ve ona hayat vermek ister. Bu, manevi bir ilke gibi düşünülebilir ve hayat madde üzerinde hakimiyet kurar. Beden ile ruh arasındaki ilişkide de böyle bir durum vardır ve ruh, beden varlığı sayesinde var olmuş olsa da beden bir fonksiyonu olmadığı gibi bedeni kendisine yaklaştırmaya çalışır.

Bergson’un bu görüşleri Descartes’ın ikiciliğinden oldukça farklıdır ve kendi tarzınca beden-ruh ilişkisini şuur, hafıza, bellek kavramları sayesinde beyin çerçevesinde

çözmeye çalışmıştır. Bir bakıma birbirlerinden ayrılmış olan iki yön arasında köklü bir ilişkinin varlığına işaret etmek istemiştir.

Murat Arıcı: *Sayın Hocam, bildiğimiz kadarıyla Nurettin Topçu'nun bilinç, benlik ve özgür irade kavramları üzerinden Bergson'a yönelik bazı eleştirileri bulunmakta. Bu eleştirilerin temelinde yatan yaklaşım farklılığı nedir? Bergson neyi savunmakta, Topçu neye itiraz etmektedir ve siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?*

Ali Osman Gündoğan: İkisi arasındaki fark, özgürlüğün ne olduğu konusundaki farktır. Özgürlüğün araştırılması, hareketin araştırılmasına bağlıdır. Bergson ve Topçu hareketten aynı şeyi anlamazlar. Buna bağlı olarak özgürlük konusunda da farklı düşünürler. Temelde Topçu'nun Bergson eleştirisi bu noktadadır.

Topçu'ya göre hareket, saf bir kendiliğinden oluş değil engellenmiş bir kendiliğinden oluştur ve bütün hareketlerimizin kendisine tabi olduğu evrensel iradeyi araştırmak Topçu'nun temel hedefidir (Gündoğan, 2018). Evrensel iradeye ulaşmaya kadar her seviyede hareket, bir isyan hareketi olarak engelleri aşmayı dener. Her iradi hareket, engellere bir isyandır, hayır deyiştir. Bu engeller içimizden geldiği gibi dışımızdan da gelen engellerdir ve bizi esir edicidirler. İşte özgürlük bu türlü esir edici kuvvetlere bir karşı kuvvet göstermektir ve bu durumda da hareketin özgürlüğü açığa çıkar. Bergson ise süre ile birlikte özgürlüğü şuurun verisi olarak görür ve hareketi de hür bir kendiliğinden oluş olarak tanımlar. Bu tanım ile aslında mekanist ve finalist görüşlerin üstüne yükselmek istemektedir ama bu durumda özgürlüğü hareketin kendisinde görmemektedir. Niçin bir kendiliğinden oluş diye sorulacak olursa da sebepten sonuca geçiş kavranmadığı için özgürlüğü de tanımlayamıyoruz. Ona sadece süre vasfı veriyoruz ve özgürlüğü de nadiren sürenin sezgisi dolayısıyla kavradığımızı söyleyebiliyoruz. Bundan dolayı da özgürlük artık hareketin kendisinde değil onun sezgisinde aranmaya başlanıyor. Benliğimizi de nadiren kavrar ve nadiren özgür oluruz. Kendisi süre olmamakla birlikte sürekli değişen bir benlik söz konusu ve böyle bir benlikte de değişme bir sonuç ise bunun nedenini bilemiyoruz. Bergson, özgürlüğü tanımlamaya kalkmanın determinizme hak verdiğini, onu bir kabul olarak ele almanın doğru olacağını düşünür ve Topçu da buna itiraz eder.

Murat Arıcı: *Sayın Hocam, Türkiye'deki felsefi serüveni yakından gözlemleyen birisiniz. Bunu hem yıllara yayılan felsefe hocalığı ve üniversitedeki idarecilik görevleri ile hem de genel felsefe okurlarına yönelik verdiğiniz eserler ve aldığımız geri dönüşlerle yapıyorsunuz. Sizce Türkiye'de felsefi atmosfer olumlu manada gelişiyor mu? Üretilen felsefi düşüncenin niteliği artıyor mu? Ortaya konan felsefi eserlerin etki alanı genişliyor mu?*

Ali Osman Gündoğan: Türkiye’de felsefe yapmanın imkânı üzerine düşünmek gerekiyor sanırım. Aslında toplumumuzun yaşadığı sorunlar karşısında felsefecilere çok iş düşüyor. Politik, ahlaki, dini, ekonomik; terör olayları, insanların birbirine hiç benzemeyen eğilimleri, eğitim meselesi, kültürel alanda geri kalmışlık gibi pek çok soruna felsefi bir yoldan bakmak gerekiyor. Ne var ki bizde felsefe, akademik alanda filozofları anlamaya adanmış hayatlar olarak görülüyor. Filozofları elbette anlamalı ve bilmeliyiz. Ama bugün, bu tarihte bir sürü sorunla boğuşan ben, filozoflardan öğrendiklerimi hayatıma nasıl tatbik edebilirim ve sorunlar karşısında nasıl tavır takınabilirim? Bu soru çerçevesinde bir felsefi hayat yok maalesef. Felsefenin hayatla olan bağının kurulamamış olması felsefeciler ile toplum arasında bir mesafeye neden oluyor. En başta söylemem gereken sanıyorum bu durum.

Türkiye’de felsefe alanında iyi yolda olan gelişmeler olduğu gibi felsefeye karşı olumsuz bakışlar tümüyle ortadan kalkmış değil. Bu olumsuzluğun elbette çok derin kökleri var. Ancak benim felsefe talebeliğine başladığım zamanlar göz önünde bulundurulursa büyük mesafeler alındığını, nitelikli çalışmaların çoğaldığını rahatlıkla söyleyebilirim. Felsefi eserler önceden sadece felsefe ile meşgul olanları ilgilendiriyordu. Şimdi farklı alanlarda çalışan insanlar da felsefe eserlerine ilgi duyuyorlar. Bir felsefe romantizmi de var bazı kesimlerde. Bunu da pek yerinde bulmuyorum. Çok indirgemeci bir bakış sahibi olmak da doğru değil. Felsefe, üniversitelerde temsil ediliyor daha çok. Üniversitelerin ve özellikle felsefe alanında çalışan bazı akademisyenlerin kendi içlerine kapalı, sadece kendi zihinlerinde kendilerini ilgilendiren çok spesifik sorunlarla ilgilenmeleri ve odalarının dışına çıkmamaları, kullanılan dilin anlaşılabilirliği gibi hususlar, felsefenin yayılmasında da olumsuz etki yapıyor.

Felsefe bölümlerine, sayıları ne kadar artarsa artsın gereken ilginin ve desteğin verildiğini söylemek pek mümkün değil. Gelen öğrencilerin niteliği çok önemli bir sorun. Kadro tahsislerinde felsefe bölümlerine karşı cimri davranılması, lisans öğrencilerinin kendi hayatları açısından bir gelecek görmemeleri felsefeyi cazip olmaktan da çıkarıyor.

Doktora yapan pek çok arkadaşımız var. Yurt dışından doktora yapıp ülkemize gelmiş çok sayıda arkadaşımızı tanıyorum. Üniversitelerde kadro bulamıyorlar. Bunlar cesaret kırıcı hususlar. Ama doktora yapan arkadaşlarımızın sayısının artması, onların arasından daha nitelikli çalışmaların çıktığını da gösteriyor. Dil bilen, batıyı tanıyan, dünyadaki felsefe alanında yapılan çalışmalarını takip eden felsefecilerimizin artması oldukça sevindirici.

Öğrenciliğim sırasında kaynak bulmakta çok zorlanırdık. Şimdi ise böyle bir sorunun olmadığını söyleyebilirim. Çünkü nitelikli çeviriler yapılıyor ve artık dil bilen arkadaşlarımızın sayısı da arttığı için kaynaklara ulaşmakta zorluk çekilmiyor. Bazı olumsuzluklara rağmen Türkiye'de felsefenin geleceği ve yaygınlaşması konusunda yine de iyimser olmak istiyorum. Felsefe dışından olan kişilerin felsefeye olan ilgilerinin arttığı bir dönemi de yaşıyoruz. Zamanla bunların sayısı daha da artacaktır.

Murat Arıcı: *Sayın Hocam, Türkiye'de akademik felsefe alanında gözlemlediğimiz olumsuz bir durum var. Felsefenin aynı alt alanlarında çalışan akademisyenler arasında bile zihinsel ağlar kurulamıyor. Bu da alanın problemleri üzerinde etkileşimli diyalektik bir düşünme zemininin oluşumunu engelliyor. Örneğin, akademisyenlerin birbirlerinin eserlerine karşı eserler kaleme aldıklarını neredeyse hiç gözlemlemiyoruz. Aynı problem üzerinde farklı zihinlerin çarpışarak ve etkileşerek birlikte düşünememesi, problemin çözümüne yönelik ortak yaklaşımların oluşmasını da engelliyor. Ayrıca bu durum, ilgili alt alanlarda olgunlaşmış*

felsefi geleneklerin ortaya çıkmasının da önüne geçiyor. Siz bu teşhislere katılır mısınız ve bu konuda ne düşünüyorsunuz ve nasıl bir çözüm önerirsiniz?

Ali Osman Gündoğan: Sorunuzda belirttiğiniz hususlar yaşadığımız, gözlemlediğimiz hususlar. Maalesef dediğiniz gibi bir durum var. Birbirlerini beğenmeyen, felsefe yapma tarzları bakımından farklılaşmış, dünya görüşleri itibarıyla yan yana gelmeyen insanlar arasında felsefi bir birliktelik kurulamıyor. Oysa felsefecileri bir araya getiren, ilgilendikleri alanlara ilişkin görüşleri olmalıdır. Sanıyorum bizler peşinden gittiğimiz birkaç filozof dışında felsefe sorunlarına eğilmek istemiyoruz pek. Gerçi aynı filozofları çalışan arkadaşlarımızda da bu birbirlerinden habersizlik durumu var. Burada iki şeyin etkili olduğunu düşünüyorum. Birincisi, kendine olan güvenin eksikliği.

Yazdıklarından emin olamayıp. Farklı görüşlerle karşılaşma konusundaki cesaretsizlik. İkincisi de bencillik ve gereksiz bir kompleks nedeniyle birbirlerini muhatap almama eğilimi. Bu ülkede yapılan çalışmaları değersiz görme kompleksi.

Bu bahsettiğimiz olumsuzluklar pek çok bilim alanında da karşımıza çıkıyor ama felsefe alanında çok daha fazla. Türkiye’de yapılan yayınlara baktığım zaman genelde felsefe çalışmaları, doğası gereği tek yazarlıdır. Dünyada da böyledir. Özellikle doğa bilimleri, tıp, eğitim alanlarında çok yazarlı yayınlarla karşılaşırız. Felsefe, bireysel bir zihnin inşası. Başka zihinlere, yayın ile açılıyor felsefe çalışmaları. Ne var ki bu yayınları takip etmede sanki bir kusur var. Ayrıca yayınlar genellikle bir amaca yönelik olarak yapılıyor. Puan almak, doçentlik atamasında kullanılmak, çok kötü bir durum olarak da özellikle son yıllarda “akademik teşvik” için yapılan yayınlar var. Elbette bu türlü felsefe dışında bir amaç güdülerken yayınların yapılması, felsefenin bir problemin peşine düşmek dediğimiz meraktan ve ilgiden kaynaklı yayınların da az olmasına neden oluyor. Bu türlü amaçlar, özgün eserler vermeye de engel durumda. Daha çok betimsel, bir filozofu veya problemi tanıtıcı yazılar bunlar. Tartışmayı ve eleştiriye pek hesaba katmadan yapılan yayınlar. Dediğiniz duruma gelebilmek için yapılmış felsefeleri anlatan çalışmalar yerine felsefe yapan yayınların çoğalmasa gerekiyor. Türkiye artık, zemin olarak bu noktaya gelmiş olmalı diye düşünüyorum.

Bütün sosyal bilimler alanında olduğu gibi felsefenin de kurumsallaşması konusunda bazı sıkıntıları var. Nasıl felsefe yapılması gerektiği konusunda derin anlaşmazlıkların olduğunu görüyorum. Bir tek felsefe yapma tarzı mı vardır yoksa farklı felsefe yapma tarzları mı vardır? Neyi felsefe olarak kabul edeceğiz? Bu konularda felsefeciler arasında birbirlerine karşı sağır ve dilsiz kalınarak süren bir çatışma olduğunu görüyorum. Oysa felsefe yapmak için bu farklı düşünüş bile bir neden olarak kabul edilebilir ve karşılıklı bir diyalog halinde felsefeye katkıda bulunmak mümkün olur. Maalesef bizde felsefe monolog biçiminde devam ediyor. Farklılığın varlığı dışa açılmayı gerektiği halde bizde farklı olana kapanma biçiminde gerçekleşiyor.

Felsefecinin kafasında bir sorun olmalı. Sorun yoksa felsefe yapılamaz. Onun için de çok sık dillendirilen “felsefe memurluğu” durumunun dışına çıkılamıyor.

Aslında kendi kültür tarihimizde içinden geldiğimiz bir gelenek olduğu halde bu gelenekle bağın kopması ve ona yabancılaşma dediğimiz bir durum var. Elbette bu durum tartışılabilir. Ama şu bir gerçek ki bir gelenek oluşturmak kolay değil. Bu yolda olan bölümler var. Bazı felsefe bölümleri sadece bilim felsefesi, analitik felsefe, dil felsefesi ağırlıklı çalışmalar yapıyor. Bazı bölümlerde daha çok İslam Felsefesi ve Türk Düşüncesi merkezli oluşumlar söz konusu. Bunun sıkıntısı da var. Felsefenin diğer alanlarına kapalı olmak da anlamın bütünlüğünü zedeleyici. Heidegger, “gelenek

bizim geçmiş ile konuşma özgürlüğümüzdür" der. Cumhuriyet döneminde felsefe çalışmaları belki de bu geçmişi oluşturacaktır. İyimser olmak gerekir.

Murat Arıcı: *Sayın Hocam, tüm olumsuz koşullara rağmen Türkiye'de felsefe alanındaki çalışmalar, son dönemde ortaya konan çeviri eserlerle birlikte ivme kazanmış durumda görünüyor. Sizce toplumun genelinde de felsefeye, belli felsefi konulara veya eleştirel düşünmeye duyulan ilgi bir bakıma artmakta mıdır? Yoksa bu zorlama bir iyimser düşünme mi olur?*

Ali Osman Gündoğan: Bir önceki soruya cevap verirken de söylediğim gibi hem çeviri hem de telif eserlerin sayısında ciddi bir artış var. Pandemi dönemi dolayısıyla da felsefe alanında çalışan arkadaşlarımız yaptıkları toplantılarla sınıfların dışına çıkıp çok kişiye hitap etme imkânı da buldular. İnternet ortamında dinlenme oranlarının artmış olması, çok kişiye ulaşma yollarının varlığı felsefenin yaygınlaşmasına gerçekten büyük katkı yapıyor. İnsanımız, okumaktan ziyade dinlemeyi tercih ediyor. Bunu, kendi tecrübelerimde de görüyorum. Arkadaşlarımızın imkân olduğu müddetçe sosyal medyada ve internet ortamında konuşmaları gerekiyor. Bizlerin aynı zamanda topluma karşı bir sorumluluğumuz var. Felsefe konuları konusunda çok kaynaktan beslenme imkânı hem öğrencilerimiz hem de toplum için artmış durumda. Burada elbette seviyenin iyi ayarlanması gerekir. Yoksa felsefe, felsefe olmaktan da çıkar. Toplumda önemli bir kesimin felsefeye olan ilgisi artmış durumda. Eksik olan, bu ilgiye cevap verecek bir destektir.

Toplum öyle bir noktaya doğru evrilmektedir ki ölçü zaman zaman kaybolabilmektedir. Makul olanın kaybedildiğini gören ve bu suretle dogmatik ve fanatik durumların arttığına şahit olan insanlar, bunun eksikliğini aklı kullanmada ve düşünmenin yok edilmesinde görmeye başladılar. Çünkü makul olanı temsil eden akıldır.

Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de artık geleneksel davranma biçimleri, inanç formları, mevcut değerlerin önemli bir kısmı ortaya çıkan sorunlara cevap vermekte yetersiz kalıyor. Bunların dışında başka alternatif yollarını arayış ve insanın olup bitenler karşısında kendi her türlü sağlığını koruma çabası, kendini bir şekilde tatmin etmesine bağlı. İşte bu noktada felsefe devreye giriyor. Çünkü sanıyorum en önemli sorun, anlam sorunu. Kendi varlığının, eylemlerinin ve hedeflerinin anlamını sorgulamak isteyen insanların sayısında artış var. Bu açıdan Türkiye'de felsefeye ilgi duyuş, bilim felsefesi ya da çok spesifik konulara ilişkin bir ilgi duyuştan ziyade kendi varoluş sorunları karşısında anlam arayan insanların daha fazla olduğu bir durumu gösteriyor.

Murat Arıcı: *Sayın Hocam, gerek eserleriniz gerek konuşmalarımızla literatüre kayda değer bir katkı yaptınız. Ayrıca yetiştirdiğiniz onlarca kıymetli öğrenci, bugün Türkiye'de felsefe*

bölümlerinde öğretim üyesi olarak hizmet veriyor. Bir felsefe öğrencisi olarak başladığımız bu yolculuktan günümüze kadar olan süreci ve Türk felsefe geleneği içindeki yerinizi nasıl değerlendirirsiniz?

Ali Osman Gündoğan: İnsanın kendisini değerlendirmesi ve bir yere koyması kolay değildir. Türkiye’de felsefeye nasıl bir katkı sunduğumuz, aslında zamanın göstereceği bir şeydir. Benim felsefe yolculuğumda bulunduğum yerlerin bana katkısı olduğu gibi benim de oralara katkım muhakkak olmuştur. Erzurum, kısa bir süre Gazi Üniversitesi ve son olarak da Muğla, benim durak yerlerim oldu. Felsefe konusunda genel olarak iyi niyetli ve destekleyici tavrımı hep muhafaza ettim. Felsefeciler arasında, dünya görüşleri, felsefe yapma tarzları bakımından hiç ayırım yapmadım. Dikkat ettiğim husus, neler öğrenebilirim ve neler söyleyebilirim sorularına odaklanmış olmaktı. Bu durum bana hep ufuk açtı ve ufkuma dahil olanları artırdığı gibi ben de başkalarının ufkuna dahil oldum. Zaman zaman yadırganan bir durumdur bu. Çünkü alışkanlıkları terk etmek insanlara çok zor gelir. Önyargıları yıkmak hiç kolay değildir. Türkiye’de öyle bir anlayış var ki lisans eğitimini nerede yaptığınız, hocalarınızın kimler olduğu bile önyargılara neden olur. Bu, önceden çok daha fazla idi. Şimdilerde daha azaldı diyebilirim.

“Albert Camus ve Başkaldırma Felsefesi” adlı kitabımın önemli bir etkiye sahip olduğunu düşünüyorum. Bu kitap vasıtasıyla çok yerden davet aldım ve çok yerde konuştum. Öğrencilerimin çokluğu, farklı alanlarda çalışma yapmış olmaları beni de farklı alanlarda okuma ve düşünmeye sevk etti. Öğrenci ile hoca arasında karşılıklı bir ilişki var. Karşılıklı olarak birbirlerini geliştiriyorlar. Bunun çok faydasını gördüm.

Nurettin Topçu üzerine olan makalelerim ve sonunda onları bir kitap haline getirişim, Türk Düşüncesine meraklı olanlar arasında etkili oldu diye düşünüyorum. Topçu, genellikle sosyoloji, Anadoluçuluk, İslam Sosyalizmi, eğitim konusundaki görüşleri dolayısıyla belli bir grup tarafından bilinip takip ediliyordu. Onun felsefe ile ilişkisi, Blondel’in Aksiyon Felsefesi bağlamında olan durumu ve bir ahlak filozofu olma hali benim yazılarımda ele aldığım konulardı. Ayrıca Topçu, talebeleri tarafından temsil edilmekteydi ve ister istemez talebelerinin Topçu’ya yaklaşma ve onu tanıtmaya biçimleri öznel unsurlar içeriyordu. Hala öyledir yine ama benim felsefeci olarak yaklaşmam, Topçu’yu daha nesnel olarak anlamaya neden oldu. Bir yazarı sadece bir grup sahiplenip ona eleştirel de bakmadığı zaman o yazara büyük bir kötülük yapılmış olur.

Varoluşçuluk üzerine olan yazılarımla ve konuşmalarımla, bu alanda yaptırdığım tezler ve çalışmalar, Bergson üzerine olan kitabım, bir etki bıraktı. Edebiyat ile felsefe arasındaki ilişkilere ilişkin yazılar nedeniyle de edebiyat çevreleri de sanatçı-filozof

diyebileceğimiz yazarlara daha farklı yaklaşıma başladı. Bu alanlarda çalışanların sayısında artış olması elbette çok sevindirici.

Bizler, Türkiye'de doğduk. Türkiye'de ama evrensellik iddiasında olan felsefe alanında çalışıyoruz. Bu, kendi sınırlarımızı aşmak ama aynı zamanda kendi sınırlarımızda bulunmak anlamına geliyor. Bizler, iki bakımdan sorumluyuz. Hem kendi sınırlarımızda kalan insanlara karşı hem de evrensellik iddiasında olan felsefeye karşı. Öncelikli olarak bu ülkede yapılan felsefeye karşı sorumluyuz. Bu sorumluluğu ne derece yerine getirebiliriz? Türkiye'de felsefeye katkı, öncelikle Türkçe yoluyla bir katkı olmalıdır. Ben, kendi imkanlarım çerçevesinde bunu yapmaya çalıştım.

Bizler ders vermek, araştırma ve yayın yapmak, bilimsel toplantılara katılmak, topluma katkıda bulunmak gibi görevleri olan kişileriz. Sanıyorum en önemli sorumluluklarımızdan birisi de öğrenci yetiştirmek, felsefe camiasına akademisyen kazandırmaktır. Çünkü bizleri geleceğe taşıyacak ve bir geleneğin devamını sağlayacak olan yetiştirdiğiniz, danışmanlığını yaptığınız, kendilerine yol gösterdiğiniz öğrencileriniz ve meslektaşlarınızdır. Bencillik yapılamayacak ve emek verilmesi gereken önemli bir husus olarak gördüğüm bu duruma uygun davranmaya çalıştım. Pek çok üniversitede, bu anlamda öğrencilerim meslektaşlarım olarak görev yapıyorlar.

Her şey bir yana, ne olduğumuz, geleceğin vereceği bir karardır, yani zamanın.

Murat Arıcı: *Sayın Hocam, son olarak felsefe alanında akademik anlamda çalışmak isteyen veya bu alana popüler ilgi duyan gençlere ne tavsiyelerde bulunursunuz?*

Ali Osman Gündoğan: Sorunuzun ikinci kısmıyla başlayayım. Popülerlik ile felsefe pek bir arada bulunan tutumlar değil. Bazı gençler, öğrenciler ve hatta kendisini bu işe vermek isteyen kişiler bazı yazarların özlü sözlerinin, aforizmalarının, popülerliklerinin, konuşma biçimlerinin etkisinde kalarak felsefeye ilgi duyduklarını söylüyorlar. Hatta bunların pek çoğu da felsefeyi böyle sözler söylemek gibi anlıyor. Bunun önüne geçilmesi gerekir. Felsefeye köklerden başlanmalı. Varlık felsefesi, bilgi teorisi, ahlak felsefesi ve diğer alanlar. Özellikle köşe başında olan filozoflar bilinmeden, felsefe tarihinin bütünlüğü kavranmadan felsefe yapmanın imkânsız olduğu gösterilmeli. Aksi taktirde herkes kendisini filozof sanmaya başlar.

Öncelikle iyi bir felsefeci olmak için derin bir mantık bilgisine ve mantığı iyi kullanma becerisine ihtiyaç var. Felsefe düzenli, disiplinli ve sistematik işleyen bir zihnin işidir. Bu açıdan özellikle mantık ve matematiğe ihtiyaç var. Şimdi bizde matematik, fizik bölümlerinde okuyan gençler felsefeye mesafeli duruyorlar. Felsefe, sosyal bölümler içerisinde ele alınıyor. Felsefe, bütün bilim dallarıyla ilişki içindedir ve onlar arasındaki

ilişkileri kurar. Felsefede akademik bir gelecek arayanların başka bir lisans alanında da yetişmiş olmasında fayda var.

Bizim eğitim sistemimizde lise seviyesinde bir öğrencinin felsefe ile ilişkisi ya yok ya da çok zayıf. Okuma, eleştirel düşünme açılarından lise öğrenimi, üniversiteye hazırlıkta test yöntemi öğrenciye felsefe için bir temel vermiyor. Lise mezunu bir gencin felsefe eğitimi için zihninin hazır olduğunu söylemek zor. Önce başka bir alanda –doğa bilimleri, ilahiyat, sosyoloji, psikoloji, matematik gibi– öğrenim gördükten sonra felsefeye başlaması belki daha iyi olur.

Dil bilmek oldukça önemli. Artık günümüzde ne yaparsanız yapın, muhakkak surette başka bir dil öğrenmek zorunlu oldu. Gençlerin kendilerine iyi bir usta seçmesi, takip etmek istediği felsefi yolun en temiz bir biçimde nerelerde olduğu gibi hususlara da dikkat etmeleri gerektiğini düşünüyorum. Çünkü pırıl pırıl bir zihin çok verimli hale gelebileceği gibi felsefeden çok farklı şeyleri anlayan yerlerde ifsat da edilebilir. “Bu iş en iyi nerede yapılır?” sorusunu sormaları ve bu açıdan da bir arayış içinde olmaları gerekir.

Murat Arıcı: *Sayın Hocam, bu söyleşinin gerçekleşmesini sağladığımız ve değerli görüşlerinizi bizimle paylaştığınız için bir kez daha çok teşekkür ediyoruz.*

Ali Osman Gündoğan: Asıl ben teşekkür ederim.

5. Kaynakça

Gündoğan, A. O. (1995). *Albert Camus ve Başkaldırma Felsefesi*. Erzurum: Birey Yayıncılık.

Gündoğan, A. O. (2010). *Bergson*. İstanbul: Say Yayınları.

Gündoğan, A. O. (2018). *Arafta Bir Düşünür Nurettin Topçu*. Ankara: Altınordu Yayınları.